
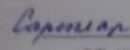

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа №3 города Чадана
Дзун-Хемчикскогочууна Республики Тыва

Рассмотрено
на ШУМО
протокол №

 Шаддыр С.О./
от «15» 08 2023 г.

Согласовано
зам. дир. по УВР

 /Сарыглар С.К./
от «30» 08 2023 г.

Рабочая программа
по факультативному курсу
« Тыва дылдың шын бижилгези»
для 11 класса
учителя родного языка, литературы
Ондар Ураны Суур-ооловны.

Тайылбыр бижик

11-ги класска тыва дыл программазын кол ниити өөрөдигениң 5-9 класстарыңа «төрөөн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөрөдиге программазыңа (Е.М. Куулар, Н.Д. Сувандии, А.С. Шаалы) даянып тургускан.Программада «Тыва Республикада дылдар дугайында» (2003 чыл) хоойлунуң өскерилгелерлиг «Тыва Республикада чоннарның дылдарының дугайында» (2019 чыл) дүрүмнерин езугаар өөреникчилерниң этнокультурлуг хереглелдерин хандыраынче угланган.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдынган:

- “Россия Федерациязыңа Өөрөдиге дугайында” деп федералдыг хоойлузунга (2012 чыл, декабрь 29 унген № 273 федералдыг хоойлу);
- Ортумак ниити оорөдигеге хамаарыштыр Россия Федерациязынын Федералдыг Куруненин Өөрөдиге Стандартарынын негелделеринге, сорулгаларыңа (Россия Федерациязынын оорөдиге болгаш эртем яамызынын 2010 чылдын декабрь 17-нин хунунде ундурген № 1897 дугаар дужаалы);
- Чадаананын 3 дугаар ортумак ниити билиг школазынын 2023-2024 өөрөдиге чылында Өөрөдиге планы;

Тыва дылды өөрөдиринин сорулгалары.

Өөрөдиглиг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырыңа ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижириңиң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг чугаазын илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларыңа чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралыңа дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

Кижизидилгелиг:

- төрөөн дылыңа камныг болгаш хандыкшылдыг болуруңа кижизидер, дылдың байлаан шингээдип алырыңа өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарыңа өөреникчилерни чаңчыктырар;

Сайзырадыр:

- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, меделдиг, аянныг номчурунун мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарыңа бүрүнү- биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харысалгалыг болуруңа, өөрөдигениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун сагырыңа кижизидер

Эртемнин өөрөдилге планында туружу

Чадаананын 3 дугаар ортумак ниити билиг школазынын 2023-2024 оорөдилге чылында оорөдилге планын езугаар 11 класска – неделяда 1 шак (факультатив), чылда 34 шак бердинген.

Эртемнин ужур-утказы

Дыл дугайында ниити билиглер- 6

Дыл – тускай система. Дылдың деңнелдери: фонемниг, морфемниг

Дылдың деңнелдери: лексиктиг, 1 Дылдың деңнелдери: синтаксистиг.

Сөзүглел-биле ажыл: фонемниг, морфемниг, лексиктиг, синтаксистиг сайгарылгалар Төлөвилел «Дыл – культураның сайзыраарының аргазы»

Синтаксис болгаш пунктуация - 7

Синтаксис болгаш пунктуацияның кол билиглери. Сөс каттыжышыкыны.

Синтаксистиг харылзаалар. Домак. Домак дугайында билиг. Домактын чугула шынарлары. Домакта состернин туружу. Домактын грамматиктиг ооргазы. Домактарны болуктээри. Бодуун болгаш нарын домактар . Домактын тускайлаан кежигуннери.

Шинчилел ажылы « Тыва болгаш орус дылдарда чангыс составтыг домактар

Нарын домак. - 9 шак

Нарын домактарнын хевирлери. Анаа бижик демдектери. Чагырышпаан нарын домак. Созуглел-биле ажыл. Схемалар езугаар чагырышпаан нарын домак тургузары..

Чагырышкан нарын домак. Тайылбыр домактарнын янзылары. Угаап боданышыкын хевиринге чогаадыг. Нарын синтаксистиг конструкция. Дорт болгаш доора чугаа. Цитата.

Дорт чугааны доора чугаа кылдыр эде тургузары. Толөвилел камгалалы «Тыва дылда нарын домактын тургузуу»

Чугаа стили - бшак

Публицистика стили. Публицистика стилиниң хевирлери. Статья, үнелел, рецензия. Интервью, репортаж. Дыңнадыг. Аас-биле дыңнадыг, ооң хевирлери 1 Албан-херек стили, ооң онзагай демдектери. Албан-херек стилиниң хевирлери 1 Билдириишкин, хол үжүү, шынзылга, акт, протокол, анкета Резюме. Портфолио долдурары 1 Чечен чогаал стили 1 Уран-чечен аргалар . Стилистиктиг фигуралар

Чугаа культуразы - 5 шак

Чугаа культуразы - лингвистиканың бир адыры. Чугаа культуразының кол талалары (аспектилери). Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын үнелээри. Хөй улус мурнунга чүве чугаалаарының культуразы Чугаа этикеди. Чугаа этикединиң онзагайы. Чугаа этикеди. Чугаа этикединиң онзагайы. Дылдың нормалары болгаш ооң хүлээлгелери. Тыва литературлуг дылдың нормалары Лексиктиг, грамматиктиг нормалар. Стилистиктиг болгаш орфоэпия нормалары. Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны эки дээрил?» Угаап боданышыкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...» Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыыры – кижиниң ниити культуразының демдээ»

Чылда ооренгенин катаптаары-1 шак

Эртемни ооренген соонда туннелдер:

Оорөдилгенин **бот-тускайлан туннелдери** оореникчинин узел-бодалын боду тодарадып, боду сайзырадып, боду углап билиринче тооредиринин чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медеделдиди-биле угаап билиринче, хой чоннарнын аразынче хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраынче уланган болур.

Предметтиг туннелдер кижинин ажил-херээнин дараазында байдалдарынче: тыва дыл эртемнин спецификазын медегеп билипалырынче, чаа билиглерни чедип алырынын янзы-буру аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап ооредиринче, эстетиктиг корушту хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг туннелдер оореникчилерге тыва дыл эртемнин оске эртемнернин теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир огоредиринче, ооредиринин бот-тускайлан, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билирин) регулятивтиг (бот-тускайлан угланыышкынныг), чаа билиг алырынын аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Эртем талазы-биле тодаргай түннелдер

11 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– тыва дылдың функционалдыг стильдерин ылгап билир, сөзүглелдерниң стиль болгаш жанрын тодарадыр;

– бердинген сөзүглелдин стилин өскерттир;

– баш бурунгаар белеткээн сөзүглелде стиль талазы-биле частырыгларны тыпкаш, эдер;

– аңгы-аңгы стильдерге болгаш жанрларга хамааржыр сөзүглелдер чогаадыр;

– лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар болгаш справочниктерни ажыглаар;

– «дыл» болгаш «чугаа» деп билиглерни ылгап билир;

– бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын грамматиктиг, коммуникативтиг болгаш этиктиг нормаларга дүүштүр үнелээр;

– литературлуг тыва дылдың лексиктиг, грамматиктиг, шын бижириниң болгаш адаарының нормаларын сагыыр;

– чугааның янзы-бүрү байдалдарына тыва литературлуг дылдың нормаларын шын ажыглаар;

– тыва дылдың литературлуг болгаш диалект хевирлерин аңгылаар;

– сөзүглелдерде тыва дылдың диалект хевирлерин болгаш кара чугаа сөстөрүн сайгарар, оларны литературлуг дылдың сөстери-биле солуур;

– сөзүглелде медээниң шынга дүгжүрүн аңгы-аңгы бижимел барымдааларга (номнар, массалыг информация чепсектери, Интернет) даянып, тодарадыр.

Доозукчу өөренип алыр аргалыг:

– албан-херек харылзажылгазының үезинде диалог/полилог чорудар, чугаалажылга үезинде чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын эскерип, тайылбырлап билир;

– оратор мергежилениң үндезинерин билир;

– шинчилел ажылын чорудуп, ооң түннелдерин аас болгаш бижимел чугаа дузазы-биле дамчыдар;

– баш бурунгаар белеткээн сөзүглелдин бижик демдектеринде частырыгларын эдер;

– дыл интерференциязының (бир дылдың өске дылга чедирип турар салдарын) чылдагааннарын сайгарар;

– баш бурунгаар белеткээн сөзүглелде бижик демдектериниң частырыын эдер;

– сөзүглелдерде медээни эде тургузарының аргаларын билир, номчаан сөзүглелдеринден тезис, конспект, аннотация, реферат, презентация хевирлерин тургузар;

– дыл болгаш стиль нормаларын сагывышаан, сөзүглелдерни тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче шын очулдуруп билир.

Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери

Ооредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити ооредилгенин сорулгаларын кууседиринге чугула херектиг ооредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери санитар эпидемиологтуг дурумнер болгаш нормаларга дугжуп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02)

11-ги класска тыва дыл эртеминин кол ооредир чуулдери

Программаның ады: Ажылчын программаны А.К.Ойдан-оол, Ш.Ч.Сат, Н.Д.Сувандии оларның 2008 чылда парлатканы “Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы” деп ниити өөрөдилге черлериниң 5-11 класстарынга куруне стандарты база ооредилге программазынга даянып бижээн.

Өөрөдилге номунун автору ады, үндүрген чылы: А.К. Ойдан-оол, Б.К.Ондар, К.Б.Доржу, Е.М.Куулар. Тыва дыл. 10-11 класс. Кызыл: ТывНУЧ, 2007.

Немелде литература:

1. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер чыындызы. Кызыл: ТывН/Ч, 2003.
2. Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывН/Ч, 2002.
3. Кара-оол Л.С. Тыва дылдын практикуму. Студентилерге оорөдилге ному. Кызыл: ТывКУ, 2011.
4. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарынын методиказы. Кызыл, 2002.
5. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Фонетика болгаш семасиология, фразеология, фонетика, морфология. Кызыл: ТывН/Ч, 6. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч., Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы.- Кызыл, 2003.
7. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, ТывН/Ч, 2004. 1980.
8. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл: ТывКУ, 2004.
9. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Синтаксис. Кызыл: ТывН/Ч, 1983.
10. Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывН/Ч, 1987.
11. Сувандии Н.Д. Тыва дылдын практикунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл, 2003.
12. Тыва орфографиянын болгаш пунктуациянын дурумнери. Кызыл: Республика типографиязы, 2001.

Словарьлар:

1. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
2. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
3. Монгуш С.Ч., Ондар Н.А. Юридиктиг терминнернин орус-тыва словары. Кызыл: ИПК «Эне с=з\», 1997.
4. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
6. Ондар Б.К. Краткий словарь гидронимов Тувы. _ Кызыл: ТН/Ч, 1995.
7. Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. _ Кызыл: ТКИ, 2007.
8. Серенот С.К. Сарыг шажыннын тайылбырлыг словары. Кызыл: ИП Ооржак Р.К., 2010.
9. Серенот С.К. Буддизмни тайылбырлыг словары. Кызыл: ИП Ооржак Р.К., 2011.
10. Тыва дылдын тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
11. Тыва дылдын тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004
12. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
13. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.

14. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). _ Новосибирск: Наука, 2004

15. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов. энциклопедия, 1968.

16. Хертек Я.Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975

17. Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. _ Кызыл, 1976

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларнын билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Уези	
			План езугаар	Херек кырында
1.	Дыл дугайында ниити билиглер-6 шак Дыл-тускай система	1	02.09	
2.	Дылдын деннелдери: фонемниг, морфемниг	1	09.09	
3.	Дылдын деннелдери: лексиктиг, синтаксистиг	1	16.09	
4.	Хыналда диктант	1	23.09	
5	Частырыглар-биле ажыл.Созуглел-биле ажыл: фонемниг, морфемниг, лексиктиг сайгарылгалар.	1	30. 09	
6.	Толевилел « Дыл-культуранын сайзыраарынын аргазы»	1	7.10	
7	Синтаксис болгаш пунктуация-7 ш Синтаксис болгаш пунктуациянын кол билиглери	1	14.10	
8	Улдуннун хыналда ажылы	1	21.10	
9	Частырыглар-биле ажыл. Сос каттыжышкыннары. Синтаксистиг харылзаалар.	1	28.10	
10.	Домак.Домак дугайында билиг. Домактын чугула шынарлары Домакта сосстернин туружу. Домактын грамматиктиг ооргазы	1	11.11	
11.	Домактарны болуктээри. Бодуун болгаш нарын домактар Домактын тускайлаан кежигуннери.	1	18.11	
12	Хыналда диктант «Булут кырынга чорааным»	1	25.11	
13.	Частырыглар-биле ажыл. Шинчилел ажылы « Тыва болгаш орус дылдарда чангыс составтыг домактар	1	02.12	

14.	Нарын домак- 9 ш Нарын домактарнын хевирлери. Анаа бижик демдектери Чагырышпаан нарын домак.	1	09.12	
15.	Созуглел-биле ажыл. Схемалар езугаар чагырышпаан нарын домак тургузары.	1	16.12	
16	Чагырышкан нарын домак. Тайылбыр домактарнын янзылары.	1	23.12	
17	Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг.	1	13.01	
18.	Частырыглар-биле ажыл	1	20.01	
19	Нарын синтаксистиг конструкция	1	27.01	
20.	Дорт болгаш доора чугаа. Цитата. Дорт чугааны доора чугаа кылдыр эде тургузары.	1	03.02	
21.	Хыналда ажыл.	1	10.02	
22.	Толевилел камгалалы «Тыва дылда нарын домактын тургузуу»	1	17.02	
23.	Чугаа стили -6 ш Публицистика стили. Публицистика стилинин хевирлери. Статья, үнелел, рецензия. Интервью, репортаж. Дыңнадыг. Аас-биле дыңнадыг, ооң хевирлери	1	24.02	
24.	Албан-херек стили, ооң онзагай демдектери. Албан-херек стилинин хевирлери Билдириишкин, хол үжүү, шынзылга, акт, протокол, анкета Резюме. Портфолио долдуары	1	02.03	
25	Чечен чогаал стили. Уран-чечен аргалар. Стилистиктиг фигуралар.	1	09.03	
26	Чугаа культуразы - лингвистиканың бир адыры. Чугаа культуразының кол талалары (аспектилери).	1	16.03	
27	Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны культурлуг дээрил?»	1	23.03	
28	Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын үнелээри. Хөй улус мурнунга чүве чугаалаарының культуразы	1	06.04	
29	Чугаа этикеди – 5 ш Чугаа этикединиң онзагайы. Чугаа этикеди. Чугаа этикединиң онзагайы	1	13.04	
30.	Дылдың нормалары болгаш ооң хүлээлгелери. Тыва литературлуг дылдың нормалары	1	20.04	

31.	Лексиктиг, грамматиктиг нормалар. Стиликтиг болгаш орфоэпия нормалары.	1	27.04	
32.	Угаап боданышкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...»	1	04.05	
33	Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыры – кижиниң ниити культуразының демдээ»	1	11.05	
34.	Чылда ооренгенин катаптаары-1 ш	1	18.05	

Тайылбыр бижик

11-ги класстын тыва чогаалга ажылчын программазы төрөөн (тыва) чогаал эртемин 5–11 класстарга башкылаарыңа таарыштыр тургустунган чижек программага (Авторлар Е.Т. Чамзырын, М.А. Күжүгет, Л.Х. Ооржак. Кызыл, 2012 ч.) даянып кылган.

Өөрөдигениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөрөдилге кезээнде киирген «Төрөөн чогаал» эртемин шиңгээткениниң түңнелдерин кичээңгейге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мөзү-шынар сайзыралыңа болгаш кижизидилгезиңге хамаарышкан Концепциязында айыттынган чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелиңге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгасы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөрөнип көргөн.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдыңган:

- “Россия Федерациязыңа Оорөдилге дугайында” деп федералдыг хоойлузунга (2012 чыл, декабрь 29 уңген № 273 федералдыг хоойлу);
- Ортумак ниити оорөдилгеге хамаарыштыр Россия Федерациязының Федералдыг Куруненин Оорөдилге Стандартарының негелделеринге, сорулгаларыңа (Россия Федерациязының оорөдилге болгаш эртем яамызының 2010 чылдын декабрь 17-нин хунунде ундурген № 1897 дугаар дужаалы);
- Чадаананың 3 дугаар ортумак ниити билиг школазының 2023-2024 өөрөдилге чылында оорөдилге планы;

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны оорөдиринин сорулгалары

Өөрөдиглиг:

- чогаал созуглелинин тургузуун, уран-чеченин, оон дылынын онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдын теориязынын эге билиглериңге даянып, чечен чогаалдын аймаан, жанрын, хевирин, ооё бижиттинген тоогузун чыып;
- чечен чогаалдын онзагайын уран чуулдун оске хевирлери-биле деннеп, орус болгаш оске-даа чоннарнын литературазында тыва чогаалдарнын идея-тематиказы-биле хооннеш уткалыг чогаалдарны деннеп;
- чогаал сайгарарыңа ажыглаар янзы-буру медээ-сумелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын оорөдир.

Сайзырадыр:

- уругларнын амыдыралче бот-тускайлан медезелдиг коружун хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгереегей, утказыңа дууштур шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мозу-будужу чаагай, эптиг-чоптуг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-меделери бедик; ада-чурт тоогузун унелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунун туружун амыдыралдын кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Эртемнин ооредилге планында туружу

Чадаананын 3 дгаар ортумак школазынын 2023-2024 ооредилге чылынын ооредилге планын езугаар төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрөдир шактар үлелгезиниң бердингени: 11 класска – неделяда (класстан дашкаар ажыл) 1 шак, чылда 34 шак.

Эртемнин ужур-утказы

Эртемниң ужур-уткалыг кезээнде мөзү-шынар болгаш үнелиг чүүлдерни шингээдир, төөгү-культурлуг үндезиннерни көргүскен, кижизидилге салдарлыг тыва чогаалдарны база Тываның орус дылда бижип чоруур чогаалчыларының база орус болгаш делегей литературазында шылгараңгай чогаалдарның тыва дылда бижиттингени-биле өөреникчилер таньжар, сайгарып шингээдир.

11-ги класска «Төрөөн (тыва) чогаал» эртемниниң ужур-уткалыг кезээ

Кирилде

Амгы тыва литература.

Амгы тыва литератураның хөгжүлдезиниң байдалы. «Эде тургузуушкуннуң» чалгыының тыва чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-ижинде илерээни. Шүлүк болгаш проза чогаалында чаа бодал дилээшкннер. Тыва чогаалчыларның төөгү темазына, чоннуң ёзу-чаңчылдарына болгаш тыва дылга сонургалы. Өзектемалар: кижин болгаш бойдус, төрөөн чер, человек и природа, родина, шүлүк чогаалының ужур-утказы, сөстүң хостуу, өг-бүле, чогаалдарда шүгүмчүлээшкнн темазы. Амгы үениң чогаалчыларының бот-хуузунда аяны: В.С.Серен-оол, А.А.Даржай, М.К.Өлчей-оол, М.Б.Доржу, М.Б.Көжелдей, Э.Л.Донгак, М.М.Дуюнгар, Ч.Б-К.Ирбижей, Ш.М.Суван, А.Ү.Күжүгет, Н.Ш.Куулар, Э.Б.Мижит, О.К.Тун-оол, А.С.Бегзин-оол, М.Н.Ооржак болгаш о.ө.

Тываның херэежен чогаалчылары Тываның орус дылдыг чогаалчылары.

Чогаалчыларның очулга ажыл-чорудулгазы.

Амгы шүлүк чогаалы. Проза болгаш драматургияның амгы байдалы. Өгбелерниң бурунгу ёзу-чаңчылдарынче кичээнгей. Улустуң аас чогаалының болгаш делегей литературазының чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-ижинге салдарлыгы. Литературлуг каттыжыышкыннар.

Кызыл-Эник Кыргысович Кудажының намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

К-Э.К.Кудажы – шүлүкчү, прозачы, драматург, очулдурукчу, публицист.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазында шүлүк чогаалы. Тыва литератураның сайзыралына кириген үлүү. Улуг хемчээлдиг калбак чогаалдары – повести «Ыржым булуң», «Ырак булуң», «Ырлыг булак»

болгаш о.ө. тоожулары. К-Э.К.Кудажының шиин чогаалы. Шиин чогаалдарында хүннүң чидиг айтырыын көдүрүп турары, чечени. Тываның, Якутияның, Киргизияның болгаш Моолдуң театрларына К-Э. К. Кудажының шиилерин салып турганы. К-Э.К.Кудажының чогаадыкчы ажыл-ижинде очулга ажылы. А.С.Пушкинниң, Л.Н.Толстойнуң, С.П.Гудзенконуң, К.И.Чуковскийниң, Е.Я.Ильинниң болгаш о.ө чогаалдарны очулдурганы.

Роман-эпопея «Уйгу чок Улуг-Хем».

Романның төөгү-революстуг темалыг угланыышкынны. Чечен \е болгаш девискээр. Төөгүлүг кижилерниң омур-хевири, прототиптер. Кол маадырларның омур-хевирлеринде Тыва күрүнениң салым-чолунуң илерээшкни. Чон болгаш эрге-чагырга,

кижилерниң төөгүгө арттырган истери. Хувискаалдың салдары-биле чоннуң медерелиниң оттуушкуну, чаа социалистиг идеалдар. Чогаалдың композициязы. Роман-эпопеяның адының ужур-утказы. Романда символдар. Буянның мөзү-шынар оруунда дилээшкиннер. Чаа амыдыралче чүткүл. Маадырның меге болгаш авыяастыг чорук-биле чидиг үскүлежи. Чоннуң амыдыралында чөптүг болгаш чөптүг эвес талаларны чырытканы, салгал дамчаан чаңчылдарны үреп турары. Сүлдемниң овор-хевири, ооң мерген угааны, шын дээш туруштуу, күш-ажылга ынаа. Тыва өг-бүлөде урулгар кижизидилгеzi, улуглар болгаш уругларның аразында харылзаа. Ада-ие кижиниң овор-хевири. Чогаалда чөрүлдээлерни чырытканының онзагайы. Чөрүлдээлерни илередиринге авторнуң дилээшкиннери. Роман-эпопеяның тыва литератураның хөгжүлдөзинде төөгүлүг салдары. Орус болгаш национал литератураларда төөгү-реалисчи чогаалдар. М.Шолохов “Оожум Дон”, Н.Задорнов “Амур хайырааты”, Ч.Лодойдамба “Арыг суглуг Тамир” болгаш о.ө.

Комедия «Долуманың хуулгаазыны».

Комедияның тема, идеязы. Шииде чөрүлдээ. Бот-тогдунар, ийи арынныг аажы-чаңны сойгалааны. Тыва литературада Ширижиктиң овор-хевириниң «бичии кижиниң» овор-хевирлиги бооп турары. Комедияның дылының уран-чечени. Баштактаныышкын, кыжырыг, дузаашкын аргалары. Монолог, диалогтарның, ремаркаларның шииде ролью. Шииниң маадырлары. Долуманың овор-хевири. Даш-оол биле Ширижиктиң аразында хээрек харылзаа. Амыдыралда кижилер аразында хээрек харылзаалар. Комедияның сюжеди. Шииниң кульминациязының онзагайы. Екатерина Туктуг-оолов а Т анов аныңнамдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы Тываның Улустуң чогаалчызы, журналист, прозачы, драматург, очулдурукчу

Е.Т.Танованың чогаадыкчы ажил-ижи.

Шүлүктери, проза, шииде чогаалдары. Е. Т.Танованың тыва литератураның сайзыраарына кириген үлүг-хуузу.

Тоожу «Дошкун чылдарның чазы»(шилиттинген эгелер). Чогаалда мөзү-шынар айтырымы, темазы, идеязы. Репрессия чылдарын чурттап эрткен салгалдың берге салым-чолу. Кол маадырның салым-чолу, ооң аажы-чаңы, амыдыралында таварышкан бергелерниң туруштуг кижилер болуруна салдарлыгы. Эрге-дужаалче чүткүп турар кижилерниң овор-хевири. Авторнуң үзел-бодалының быжыг туруштуу. Кады качыгдап билир, кичээнгейлиг болурун кыйгырган болгаш арын-нүүр айтырыглары. Чогаалда чечен үе болгаш девискээр. Чогаалдың төөгү барымдаалыгы, кижизидикчи ужур-утказы.

Василий Бора-Хөөевич Монгуштуң намдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы

Каттырынчыг болгаш сойгалаан уткалыг чогаалдарда В. Б-Х. Монгуштуң салым-чаяанының илереп келгени. Каттырынчыг болгаш дузаашкынныг чогаалдары: «Каткы бажы каткан эвес», «Кадай-кыстың чаңы чараш», «Бодун мактаар болбас тенек». Этикага болгаш ниитилел чидиг айтырыглар көдүргөн чогаалдарда чоннуң үзел-бодалының илереп турары. Улустуң аас чогаалының салым-чаяанныг болуруна салдары.

Чечен чугаа. «Каткы бажы каткан эвес»

Чечен чугааның идея-тематиктиг угланыышкыны.

Светлана Владимировна Козлов аның намдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдөзинге С.В.Козлованың кириген үлүг-хуузу. С.В.Козлова – шүлүкчү, журналист, очулдурукчу, маадыр ие. С. В. Козлованың төрөөн черге ынакшылын илереткен шүлүктери. «Чаражын аар!» деп шүлүктүң идеялиг уг-шииде. Чогаалда үе болгаш чечен девискээр. Ава кижиниң овор-хевири, амыдыралдың шынныг арыннарын ханы болгаш сагыш човангыры-биле билип турары. Тыва чоннуң ёзулалдарына болгаш чаңчылдарына хамаарылгазы.

«Агы» деп шүлүктекижинин болгаш бойдустун тааржып, чаңгыс аай болу бээри. Дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалы. С. В. Козлованың шүлүктеринде тыва чоннуң делегей көрүүшкүнү.

Шүлүглел. «Сыра». Чечен үе, чечен девискээр. Шүлүглелдин сюжеди болгаш композициязы. Шүлүглелдин бижиттингенинин төөгүзү, тургузуунуң онзагайы. Аваның – сураглыг хамның оворунуң шынныг үндезинни. Эрткен болгаш амгы үениң удурланышкак талаларын көргүскени. Шүлүглелдин идеялиг утказы, темазы, дылының чончузу. Сыраның символиктиг утказы. Чогаалдың адының ужур-утказы. Шүлүглелде деталь, монолог, диалогтар.

Тываның орус дылдыг чогаалчылары (допчулал) Тываның орус дылдыг чогаалчыларының тыва литератураның сайзыралына үлүг-хуузу. Тыва дугайында төөгү ужур-дузалыг чогаалдар: А. Пальмбах «Века и годы», В. Мачавариани «В Танну-Тыва». И. Г. Сафьяновтуң Тыва дугайында очерктери. «Исток» аттыг литературлуг бөлгүм. В. Ермолаев, А. Пахомов, С. Козлова, Н. Сердобов, А. Емельяновтуң болгаш өскелерниң-даа чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Поэзия. Г. И. Принцева, Э. Б. Цаллагованың шүлүк чогаалы.

Монгуш Баянович Доржунуң намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы А. М. Горький аттыг Москваның литература институтунуң баштайгы тыва доозукчузу. Төрөөн чер, ынакшыл темазы, чааскаанзырал, бот-сайгарылгылыг чогаалдарның онзагайы. М. Б. Доржунуң чогаал делегейинде тыва аян-хөөн, маажым сеткил-сагыш, чончу, “бөдүүн” овор-хевирлер. Шүлүктерниң бижиттингенинин онзагайы, ажык, бөдүүнү.

Шүлүк «Ава сүдү». Ава кижиниң овор-хевирин, аңаа ханы ынакшылды көргүскен шүлүктери: “Чааскаан”, “Авамның ыры”, “Вокзалга”, “Ава сүдү”, “Авам чокта”. Лириктиг маадырның сагыш-сеткилинин уяны. Метиативтиг лириканың илерээшкини. Амыдыралдың үнези, кижини, бойдус – бо бүгүнүң уран сөске үнүп келгени.

Шүлүк «Тыва аъттар». Тыва чоннуң амыдыралының шүлүкте илереп келгени. Амыдырал, аажы-чаң болгаш ёзу-чаңчылдар. Тыва кижиниң аът малына ынаан, аңаа хумагалыын көргүскени. Чогаал дылының уран-чечен аргаларының дузазы-биле аът малдың чоруун илереткени.

Ада-чурттуң дайынының чылдарында тыва чоннуң патриотчу шимчээшкини.

Александр Александрович Даржайның намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

А. А. Даржайның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының хөй талалы. Тыва литератураның, культураның хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу. Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазында мөзү-шынар, ат-алдар, арын-нүүр темазы. Төрөөн чер, найырал, ынакшыл темазына бижиттинген шүлүктериниң онзагайы, бот-тускайлаңы. А. А. Даржайның очулга ажылы. А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, А. А. Блок, Т. Г. Шевченко, С. А. Есенин, М. Горький, А. Л. Барто база Гарсиа Лорканың, Бертольд Брехттиң болгаш делегей литературазында оон-даа өске классиктерниң чогаалдарын очулдурган. Россия чоннарының литературазында болгаш делегей литературазында А. А. Даржайның ады. А. А. Даржай – төрөөн чериниң, төрөл чонунуң, төрөөн дылының алгакчызы.

Проза-шүлүк «Дазыл».

Проза-шүлүкте мөзү-шынар болгаш философчу угаап-бодаашкын. Дазылдың символиктиг овор-хевири. Бойдус дузазы-биле кижиниң иштики делегейин болгаш сагыш-сеткил илерээшкинин көргүзөр арганың дээшти. Чогаалдың чидиг чөрүлдээли. Авторнуң туружу. Дазылдың болгаш Бүрүлүнүн овор-хевири. Сагыш-сеткил ядаралының дугайында билиишкин. «Дазыл» деп проза-шүлүктүң ханы философчу утказы, маадырларның сагыш-сеткил талазы-биле байдалы, силен (бодал чок) чорукту сойгалаашкыны, мөзү-шынар бот-сайзыралче чүткүл. Үе болгаш шын амыдырал айтырыглары. Чогаалдың жанрының онзагайы.

Шүлүк «Хемнер бирде...».

Шүлүктүн идея болгаш тема угланышыны, философчу утка-хөөнү. Ниитилел амыдыралында мөңгө темаларны көргүскени, авторнун туружу

Шүлүглел «Игил ызы»

Чогаалчынын чогаадыкчы ажил-ижинде чоннун амыдыралынын онзагай талалары. Идея болгаш тема угланышыны, философчу ужур-утказы, үзел-көрүш. Шүлүглелдин композиция, сюжет онзагайлары. Чогаалдын улустун аас чогаалы болгаш торулга чугаалар-биле үндезинни. Игил дугайында тоолчургу чугаа. Өскүскастың ызы болгаш игил аялганын чүүлдешкээ. Амыдыралды бойдус-биле чергелештир уран, чергелешкек чуруп көргүзөр арга. Дылдын чурумалдыг аргаларынын дээшти: катаптаашкыннар, монологтар, диалогтар.

Трагедия «Четкер четкизи»

Совет амыдырал соонда шынныг үени «Четкер четкизи» деп шииде көргүскени. Чогаалда чөрүлдээ, ооң амыдыралчы чылдагааннары. Кем-херек үүлгеткен, үүлени чүктээн аныяк кижиниң төөгүзү. Кол маадырнын – көдээ оол Кежиктин арыг бодалдары. Чуртталганы чаа арыннар-биле эгелээр дээн күзели. Эрткен амыдыралдын «хөлегезиниң» (уржуктарынын) маадырнын амыдырал-чуртталгазынга салдары. Шиниң композициязы. Салгалдар кижизидилгезиниң айтырынга хамаарыштыр авторнун туружу. Чогаалдын дылынын онзагайы. Чинагийн Галсан (Шыныкбай оглу Чурук-Уваа). Чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Лейпциг университединиң доозукчузу делегейде ады-сураа алгаан моол – этниктиг тыва

Чинагийн Галсанның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

Төрээн черинге кызыгаар чок ынакшылын алгап, йөрээген ыраажы. Шүлүктери. Тыва чоннунбурунгу амыдыралын, чаңчылдарын, тура-соруун делгем чуруп чорууру. Чечен чугаа «Хара Хөл», ооң улустун аас чогаалы-биле сырый холбаалы. Чогаалдын дылы. Тоожу «Дошкун чылдарнын тоожузу». Чогаалдын тема болгаш идеязы.

Владимир Седипович Серен-оолдун намдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. В.В. Серен-оол – шүлүкчү, драматург болгаш очулдурукчу. Ооң тыва чечен чогаалдын болгаш уран чүүлдүн хөгжүлдезинге арттырган чаартыкчы үлүг-хуузу, бот-тускайлаң онзагай үнү, кайгамчык талантызы. Төрээн чер дугайында шүлүктериниң тыва аян-хөөнүү, улустун аас чогаалы-биле холбаалы. В.В. Серен-оолдун шүлүктеринде мөзү-шынар, бойдус болгаш сагыш-сеткил камгалалынын темазынга бижиттинген чогаалдар. Тыва шүлүк жанрынын сайзыралынга кириген үлүү. “Или глер”, “сөөмнер”, “карыштар”, “кырылар”, “төш чартыктары”, “кулаштар” деп чаа хемчээлдерлиг шүлүктериниң тургузуунун, утка-хөөнүнүн онзагайы. Сестээн, дөрттээн шүлүктерде философчу мерген бодалдар, уран-чечен денелгелер. Монолог арганын лириктиг маадырларнын сагыш-хөңүн илередир онзагайы. «Сыгыттын аяны» деп шүлүктүн идеязы. Сыгыт-хөөмей делегей чергелиг, тыва чоннун уран чүүлүндө чаңчылчаан хевир дээрзин алдаржыдып чурааны. Шүлүктүн тургузуу, дылдын уран аргаларынын ажыглалы. «Аржаан» деп шүлүктүн тема болгаш идеязы, бижиттингенин онзагайы. Аржаанның өмүнээзинден чагыг мотиви. Аржаанның монологу. Кижиниң болгаш бойдус темазын монолог хевиринге амыдырал-биле холбап илередип келгенин онзагайы. Шүлүктеринде дылдын уран чурумалды.

Шүлүк «Мээң Тывам» («Моя Тува»). Шүлүкте төрээн чер темазы. Кол идеязы. Төрээн чери болгаш кижиниң иштиги сагыш-сеткили деп билишкыннерниң дөзү хыны быжыг, тудуш харылзаалыг дээрзин илереткенин тускай аяны. Чогаалдын дылынын уран чурумалды, улустун аас чогаалы-биле байлаа. Дылдын уран аргаларынын: метафора, эпитет, денелгелерниң ажыглалынын чедингири. Шүлүкте айтырыг, кыйгырыг домактарынын идеялиг салдары

Эдуард Люндупович Донгактын намдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Э.Л. Донгактын чогаадыкчы ажил-ижи. Ниитилелдин шынныг амыдыралы болгаш кижилерниң иштиги сагыш-сеткилин көргүскени. Э.Л. Донгактын дидим үнү. Роман

«Эрги хонаштар». Романның темазы болгаш идеязы. Чогаалда чечен девискээр болгаш үе. Тывага коллективизацияның үези, сууржуң амыдыралдың идеяларының чогаалда өөскүп, өжүп турары, ооң чылдагааннары. Кол маадырның овор-хевири, чаа амыдырал дугайын медереп билип турары. Кижиниң бедик идеалдарже чүткүлү, мөзү-шынар, чоннун ёзу-чаңчылдарына, сүзүглелдеринге хамаарылгазы. Маадырның салым-чолунун оруктары. Чогаалда чаа салгалдың ажыл-херээниң калбарып, амыдырал хөгжүлдезиниң солун, идепкейлиин чурааны. Романда сорук киришкин: хей-аьттыы, алыс шынга дүгжүп турары. Чогаалдың дылы. Романның адының идеялиг утказы.

Монгуш Борбак-оолович Кожелдейниң намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

М.Б. Көжелдей – журналист, шүлүкчү, прозаик. Ооң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. «Эремаа», «Часкы хаттар», «Шын кайдал?», «Төрээн чурттан ыракка» деп тоожуларның автору.

Тоожу «Төрээн чурттан ыракка».

Тоожунун идеязы, темазы. Тыва кижиниң төрээн черинге ханы ынакшылын илереткениниң онзагайы. Чогаалдың идеязының, сюжеттиг шугумунун, болушкуннарның чөрүлдээзиниң тоожунун адында илереп келгени. Чогаалда чечен үе болгаш девискээр. Кайгал Мартаажыктың овор-хевири. Хары черге тыва кижиниң алдар-адын бедик тудуп чорааны, амыдыралдың берге, нарын байдалдарында туруштуу, дидим, сагынгыры, төрээн черинге ынаа. Кол маадырның сагыш-сеткил хөлзээшкинин илереткениниң онзагайы. Кайгал Мартаажыктың овор-хевириниң кижизидилгелиг ужур-утказы. «Кайгал» деп аттың утказы. Мартаажык, Алдын-Херел, Барыймаа оларның ажыл-херээ, мерген угаанныы. Репрессия темазының тоожуда илереп келгени. Дылының уран-чечени.

Шомаадыр Дойлуевич Кууларның намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

Ш.Д. Кууларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы болгаш Тываның культурлуг амыдыралы.

Роман «Баглааш» (шилиттинген эгелер).

Чогаалдың адының идеялиг утказы. Мөзү-шынар темазы. Романның философчу утказы. Баглааш – мөңгө чоруктуң болгаш мерген кижиниң символиктиг овор-хевири. Кырган баглааштың бодалдары чогаалдың идеялиг утказын, темазын философчу ажыдып турар арга кылдыр билдинип турары. Эзим, Хадың, Чер, Кижини, Үе оларның овор-хевири. Чогаалда символдар. Эзим, Хадың, Чер, Кижини, Үе деп билиишкуннерни улуг үжүктөр-биле бижээниниң ужур-утказы. Салгалдар аразында харылзаалар болгаш төөгүлүг болушкуннар. Чогаалдың кижизидикчи ужур-утказы. Найырал темазын көргүскени. Тыва чоннун Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында амыдыралы.

Иван Тимофеевич Кузнецовтун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Очерк «Тыва эки турачы кыстар» Фронтвик-чогаалчының чогаалдарында дайын темазы. Ровно дээш тулчушкунга тыва эки-турачы кыстарның: Севил Ооржак, Кыргыз Норжун, Кыргыз Сынаа, Куулар Дарыя, Оюн Поля, Иргит Багбужап, Вера Байлак, Сарыглар Часкал, Монгуш Амаа, Ховалыг Пичен оларның маадырлыг чоруун көргүскени. Антон Уержааның (Антон Уержаевич Кужугет) намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. А. Уержааның тыва шүлүкчүлерниң шылгараңгай одуруунче кирген оруу, амгы тыва литературада ады. А.К. Уержааның шүлүктеринде философчу ханы көрүш: амыдыралдың шапкыны, кижилерниң салым-чолу, мөзү-шынар болгаш этика дугайында айтырыглар. А.К. Уержааның шүлүктеринде тыва дылдың байлаа, тургузуунун болгаш жанрларының онзагайы, уран-чечен аргаларының элбээ.

Катапаттынмас овор-хевирлер, дылының чончузу, делегейи. Шүлүктерде лириктиг киирилделер, адалгалар болгаш айтырыгларның символиктиг ужур-уткалары. Чогаалчының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазында мөңгө үнелер дугайы: өг, баглааш, тайбың болгаш чуртталга, аас-кежик дилээр оруктар, чааскаанзырал аяны, өршээп билири, утгуптары...Шүлүк «Ынак-тыр мен». Шүлүктүн композициязыныңонзагайы. Чогаалчының шүлүк бижиир салым-чаяанының уран аргазы. Кезектерниң бижиттингениниң тус-тус аян-хөөнү, түннел мөгейиг сөстөрниң идеялиг утказының дээштии, йөрээл уткалыы.Хамааты лирика. «Тенниг-Кыйыг», «Хараган» деп шүлүктерде төрөөн черинге ынакшыл темазы. Символиктиг чечен овор-хевирлер. Ханы философчу ужур-утказы. Авторнуң туружун илерединге уран детальдарның салдары. Дылдың уран аргаларының ажыглалының: лириктиг киирилделерниң, адалгаларның чажыт уткалыы, уран күжү.А.К.Үержааның чогаадыкчы ажыл-херээниң дугайында литература-критиктиг ажылдар.

Михаил Монгушович Дуюнгарның намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

Чогаалчы дугайында сөс.М.М. Дуюнгар – шүлүкчү, прозачы, очулдурукчу.Чогаалдарында мөзү-шынар темазын көдүргени. «Шүлүкчү» деп чогаалдың тема болгаш кол идеязы.“Мөчек ирей” деп чечен чугааның тема болгаш идеялиг угланыышкыны. Кол маадырның иштики монологу. Кол маадырның овор-хевири, «эрек-баарак» сеткилдиг эне ажылынга харысалгалыы, «иштики делегейиниң байлааның дээжизи». Улуг кижиниң болгаш элээди оолдун сагыш-сеткилиниң психологтугбайдалын чедимчелиг чурааны, авторнуң салым-чаяанныы, тывыштары. Чечен чугаада детальдар. Авторнуң туружу, ону илерединиң аргалары. Дылының уран чурумалдыы. Чечен чугааның философчу, кижизидикчи утказы. Элээдилер темазын ажытканының онзагайы. Мөчек ирейге хамаарыштыр оолдарның «баштактаныгларының» уржуктары, орай миннишкин. Чечен чугаа «Чалбак-Мыйыс». Чогаалда көдүртүнген тема, идеяның угланыышкыны. Бот-тогдунар, чүгле бодунга идегээр аажы-чаңны сойгалааны. Чалбак-Мыйыстың овор-хевирин, аажы-чаңын, бодалдарын кижиниң иштики делегейин чуруп көргүзөр онзагай, күштүг уран арга кылдыр ажыглааны. Сарлык малдың овор-хевиринде кижилерниң шынарын синиргени. Кол маадырның иштики сагыш-сеткилинде чөрүлдээлер. Амыдыралдың дошкун хоойлулары-биле чогаал маадырының үскүлежиинкини. Чечен чугааның композициязы. Детальдарның идеялиг ужур-утказы. Дириг амытаннар болгаш кижилерниң психологтуг байдалдарын шынныг чурааны, угаатканы. Дылының чедингири, чончузу.

Эдуард Байырович Мижиттиң намдары болгашчогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

Чогаалчы-психолог, космополит, философ-шүлүкчү, прозачы, драматург, эссеист, очулдурукчу Э. Б. Мижиттиң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының делегейи. Тыва литератураның хөгжүлдезинге болгаш Тываның уран чүүлүнүн сайзыралынга Э.Б.Мижиттиң чогаадыкчы үлүү. Э.Б.Мижиттиң поэзиясында үе болгаш девискээр, амыдырал болгаш өлүм дугайында философчу угаап-боданыышкын. Үеболгаш салым-чол, чуртталга болгаш өлүм. Делегей болгаш Өртемчей. Овурлар болгаш стилистика талазы-биле байлактары. Сөзүглелдин чажыт утказы, ойзу илерединишкиннер. Шүлүктер бижииринге чылдагаан болгаш хөөн: сагыш-сеткилдин хостуу, философчу ханы уткалыы, төөгүлүг угланыынышкынны.Э. Б. Мижиттиң поэзиясында чаартылгалар, верлибрлер. Номчукчуну делегейге, амыдыралчедорт көрүп, амыдыралдың чидиг айтырыгларынга хамаарыштыр хостуг боданырынче углаар күжү, аргазы. Бодалдарның шимчээшкини, оларның катаптап, эргилип турары. Орус дылда бижээн шүлүктери, очулгалары.Э.Б. Мижиттиң шиилери. Символ овор-хевирлер дузазы-биле үе, кижиги, мөзү-бүдүш темаларда бижиттинген чогаалдарның ханы уткалыы. Дылдың

чурумалдыг уран аргаларының (метафора, эпитет, деңнелгелер, катаптаашкыннарның) ажыглалының чедингири, күжү. Шүлүктөр: «Шүлүктүн эгези», «Ховаган», «Сээк», «Шыйлашкын», «Ары», «Мергежилге», «Дүрбүүшкүннүн дүрүмү», «Дугуй», «Аъттыг кижиге», «Кайда силер?», «Кыйгы» Лириктиг маадырның сагыш-сеткилин дугуй, аъттыг кижиге, аза огу, доозун... деп билиишкиннерге даянып чураанның онзагайы. Үениң болгаш чоннун салым-чолунун символиктиг овор-хевирлери. Философчу бодалдарның ханызы. Дылдың чурумалдыг уран аргалары.

Традегия «Иениң чүрээ».

Тыва литературада ава дугайында чогаалдар. «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа» болгаш шииниң аразында холбаа. Аваның овор-хевири. Ава кижиниң ажы-төлүнгө ханы ынакшылы кандыг-даа шаптараазыннарны ажып эрте бээр дээн бодалдың илерээшкени. Шииниң бижиттингениниң онзагайы

Игорь Бадыраевич Иргиттиң намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

Игорь Иргиттиң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының хөй янзылы. Шүлүкчү, прозачы, очулдурукчу. Шүлүк: «Ынакшылдың сүлдези», «Сылдызым сен». И. Иргиттиң шүлүктөрүндө ынакшыл темазы. Чогаалдарында бедик стиль. Лириктиг маадырның аас-кежикти хүлээп ап турар байдалы.

Алексей Сарыгларович Бегзин-оолдун намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

А. С. Бегзин-оол – журналист, шүлүкчү. Амгы тыва литературада билдингир чогаалчы. Шүлүктөрүниң онзагайы, дылының чончузу, овор-хевирлерниң хөй янзылы. Чогаалдың тема болгаш идеязын бот-тускайлаң ажыдар аяны. Бот кыжыртаныг аяны. “Шүлүктүн төрүттүнери”, “Шүлүкчүлөр одуруунче”, “Рецензия”. Шүлүктөрүниң идеялиг утказы. Бижиттингениниң онзагайы, тургузуу. Тыва аян-хөөнүү, дылының улусчузу. Элдээртиг аргазының, кыжырыг аянының ужур-утказы. **Шүлүктөр:** «Ачам биле Алаш хемим», «Ачамның чагы», «Философ». Шүлүкболгаш шүлүкчү, үеболгаш мөңгө билиишкиннердугайында философчу бодалдар. Амыдыралдың ханы ужур-уткалыыга хамаарыштыр делгем көрүүшкүн. Шүлүктөрүниң идеялиг утказының ханызы, бодалдарның делгеми. Кижилер аразында харылзааларны мерген угаан күжү болгаш туугай боданыышкын аргазы-биле көргүскени. Шүлүктөрдө чажыт философчу аян. Тыва чоннун амыдыралында үндөзилээн бот-тускайлаң шүлүк бижиир аян, чогаалчының үнү. Чогаалдарның бижиттингениниң бөдүүнү, улусчузу. Бөдүүн тыва ада кижиниң овор-хевиринге даянып, төрүттүнген черинге ынакшылды илереткени. Ада кижиниң амгы амыдыралче философчу көрүжүнүн делгеми.

Тываның херээжен чогаалчылары (допчулал)

Тыва литератураның хөгжүлдөзүгө херээжен чогаалчыларның кирип чоруур үлүг-хузуу Е.Т. Танова, М.А. Хадаханэ, З.А. Намзырай, А.Х.-О. Ховалыг, З.С. Байсалова, Л.Х. Иргит, М.А. Күжүгеттиң болгаш өскелерниң-даа чогаалдарының жанр, хевир, тема талазы-биле дилээшкенин ажыл-чорудулгазы.

Амгы үениң шүлүкчүлери. Роман Дамдынович Лудуптуң, Менги Наган-оолович Ооржактың чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы

Шүлүкчү Роман Лудуп дугайында сөс. Онзагай угаап-боданыышкын, сөске хумагалы. Шүлүктөрүниң чыындызы: «Чер, Дээрниң кыйгызы». Сагыш-сеткил болгаш мөзүлүг аажы-чаң, төрөөн чер болгаш чоннун салым-хуузу. Шүлүктери: «Улаастайга», «Хары черге боданыышкын». Р. Лудуптуң шүлүк чогаалында чиге тода чеченчиткен овор-хевирлер болгаш деңнелгелер. Чогаалчы Менги Ооржактың чогаадыкчы ажыл-херээ. Шүлүктөрүниң баштайгы чыындызы: «Чөпшүл дең». Үштээн шүлүктөр, оларның утказының элдээрткен онзагайы. Очулга ажылы. Чинагийн

Галсанның «Дошкун чылдарның чазы», алтай чогаалчы Михаил Бедушевтиң шиилери, «Сынару» болгаш өске-даа. Чогаалдарның дылы болгаш уран-чечен детальдары.

Тыва дылда орус литература

С. А. Есенин. Шүлүктөр.

«Сыгыг дегбээн торгу харны дүвүлендир». Төрээн черге ынакшыл темазы.

Шүлүкчүнүң сагыш-сеткилиниң төрээн

чери-биле ханы тудуш харылзаалы. Шүлүкте амыдыралдың шыннын көргүскени.

Тыва дылда Россия чоннарның литературазы

Муса Джалиль.

Чогаалчының литературлуг ажыл-чорудулгазы. Шүлүкчүнүң – Совет Эвилелиниң

Маадырының дайын чылдарында салым-чолу. Муса Джалиль – Ленинчи

шаңналдың лауреады (чок болганының соонда)

.Шүлүктери: «Өөрүшкүнүң сөөлгү ыры», «Хоругдаткан». Лириктиг маадырның овор-хевириниң патриотчу болгаш маадырлыг чорук дээш үлегер-чижек бооп турары. Муса Джалильдин чогаалдары тыва дылда.

Любовь Никитовна Арбачакова

А. Арбачакованың шүлүктеринде национал аяннар. Төрээн черинге ынакшыл темазы.

Шүлүктерниң композициязының онзагайы.

Шүлүктери: «Кырган-авам сактыышкынында», «Мээң черлерим».

Делегей болгаш даштыкы литература. У. Шекспирниң чогаалдары тыва дылда. В. Ш.

Көк-оол аттыг тыва театрның сценазында «Ромео болгаш Джульетта». «Сонеттер».

Трагедия «Ромео болгаш Джульетта» (шилиттинген эгелер).

Литература теориязы

Комедия – шии чогаалының бир жанры. Амыдыралда шынныг барымдааларга баштак

болгаш дузаашкынныг хамаарылганы илередири. Каттырынчыг амыдыралчы

байдалдар болгаш кижилерниң аажы-чаңы. Жанр талазы-биле янзылары:

байдалдар комедиязы болгаш аажы-чаңнар комедиязы. Лириктиг комедия,

дузаашкынныг комедия, хоп-нүгүл (күткүлге) комедиязы болгаш аажы-чаң

комедиязы. Тыва литературада дузаашкынныг болгаш баштак чогаалдар. Ниитилелде

четпес чүүлдер дугайын көргүскен чогаалдар.

Шүгүмчүлөп, сойгалап кирип турар чижектер. Символ – овор-хевир, чогаалдың тема,

идея болгаш уран-чечен үзел-бодалын тодарадырының чепсээ. Амыдыралдың

шынныновур-хевирлер болгаш символдар дузазы-биле дамчыдары. Чогаалда

элдээрткен, чажыт утка. Лириктиг кирилделерниң, адалгаларның стилистиктиг

онзагайлары. Барымдаалыг тоожу, ооң сюжединиң онзагайы, архив, доктаал-

саавыр, сактыышкыннар, авторнуң хайгааралы

Төрээн (тыва) чогаал эртемниниң шингээткениниң планнаттыг туннелдери

Ортумак школаның доозукчузунуң «Төрээн (тыва) чогаал» эртемниниң шингээткениниң туннелдери.

Бот-тускайлаң туннелдери:

– чоннуң чаңчылчаан ёзу-чаңчылдарының, ажыл-ижиниң кадагалакчызы, төрээн чогаалга, чоннуң культуразына, дылына хумагалыг, хүндүткелдиг хамаарылгалыг болуру;

– тыва чоннуң сураглыг чогаалчыларын, чогаал салгакчыларының дамчыдылганын делгем шингээдиң алыры;

– аас чогаалды, чечен чогаалды болгаш чаңчылдарны кадагалаарының ужур-утказын, харысалгалыгын медресе билер, салгалдарның ук-төөгүзүн шинчилээринге киржилгелиг, чоннуң ниити культуразы дээш сагыш човап билири;

–биче буурай чонунуң төлээлекчизи, хөй нациялыгРоссия күрүнезиниң хамаатызы кылдыр бодун медерип билири;

–кижиниң сагыш-сеткил шынарларын сайзырадыры, тыва чечен чогаалга болгаш культурага, делегейниң болгаш Россияның чоннарының чечен чогаалдарына болгаш культураларына хүндүткелдиг хамаарылгалыг болуру.Метапредметтиг түңнелдери:

–чидиг айтырыгны илередип, гипотеза үндүрүп билири, медээлерни чыып, бодунуң туружун бадыткаар барымдаалар тургузуп, көргүзери, аас болгаш бижимел ажылдарга чылдагаан болгаш түңнел харылзааларны аңгылап билири, тыва дылга түңнелдери чедимчелиг үндүрүп, чугаалап билири;

–бодунуң ажил-чорудулгазын шын мөөңнөп билири, ону үнелээри, сонуургалдарының угланышкыннарын тодарадыры;

–бот-тускайлаң ажылдаарына деңнээр аргаларны ажыглап

–албан-херек харылзажылганың бүгү чажыттарын, ол ышкаш улут улус-биле (өөредилге черинге, ол ышкашоон дашкаар) чорудар,албан-херек харылзажылгага эш-өөр шилиирде, амы-хууда тааржырындан эвес,а удур-дедирүзел-бодалдың,харылзааның түңнелин бодап, шилип алыр;

–бөлүк-биле ажил боттандырып тура, бөлүктүң удуртукчузу, ол ышкашянзы-бүрү байдалдарның күүседикчизи (идеялар идип үндүрүкчүзү, шүгүмчүлекчи, күүседикчи, ойнакчы,эксперт дээш о.ө.) болуру;

–ажыдышынын, ырактан харылзажып база удур-дедиртаарыштырган харылзаа байдалына дүүштүрер болгаш күүседир;

–аас болгаш бижимел байдалдарга дүгжүп турар

дылдыңаргаларынажыглап,бодунуңбодалынделгеренгей,бадыткалдыгболгашылапшыниле редир;–маргыштыгтаварылгаларныбилипалырыболгашоларныөөскүтпези, албан-

херекболгашөөредилгегехамаарышканботхуузунуңхамаарылгазын,бодалдарынчоккылыр, ырадыр; –сөзүглелдиң утказын аас болгаш бижимел хевирге кыска азы

делгемдамчыдар;–монолог, диалог болгаш ниити чугааны чорударын билири, бодалды илередип чугаалаары, харылзажылганың сорулгазына дүүштүр дылдың

чурумалдыгаргаларын (сөзүглел, таблица, схема, аудиовизуалдыг одуруг дээш о.ө.) ажыглап билер; –барымдааларны шилиири, түңнелдери тодарадыры, бодунуң ажил-

чорудулгазынаас болгаш бижимел хевирге түңнөп илередир кылдыр өөренип алыр.

Предметтиг түңнелдери:

Доозукчу:

1. Төрээн (тыва) чечен чогаалды номчуп, чугула апарган таварылгада орус болгаш делегей чоннарының чечен чогаалдары-биле деңнөп, ниити темалар азы чидиг айтырыглар көдүрүп турар ийи азы оон хөй сөзүглелдерден чижектерни сайгарылгалыг кирип, шиңгээткен билиин көргүзөр кылдыр өөренир.

2. Аас болгаш бижимел хевирге бодунуң номчукчу дуржулгазын түңнээр болгаш сайгарар, тодаргайлаарга:

–сайгарар чечен чогаалдың шилилгезин кылыры, чогаалдың темазын (темаларын), ол ышкаш ооң көдүргөн чидиг айтырыгларын (чогаалда киирген утка-хөөн база чажыт утка-хөөн) барымдаага үндезилеп сайгарар;

–бодунуң чугаазының тезистерин илередирде, чидиг айтырыглар көдүргөн болгаш сайгарылга негеп турар чогаалдарның үзүндүлерин ажыглаар;

–чогаалды сайгарар, чогаалдарның ийи (азы оон хөй) кол темаларын азы бодалдарын аңгылаар, сюжетте оларның хөгжүлдезин, удур-дедир харылзаалыын болгаш бот-боттарының аразында салдарын тодарадып, ооң-биле чечен чогаалдың нарынын ажыдып сайгарар;

–авторнуншилээни жанр-аймаан сайгарар, чечен чогаалдың кезектериниң болуушкуннар хөгжүлдезиниң девискээри болгаш үези; болуушкуннарны көргүзөр аргалар болгаш хөгжүлдези; маадырларны шилиир аргалар болгаш оларның аажы-

чаңын, бодалдарын хөгжүдөр азы ажыдар аргалар – хөгжүлдениң болгаш харылзааларның онзагайын ажыдар;

–чечен чогаалда ажыглаттынып турар сөстөр болгаш сөс-домактың сөзүглел-биле сырый харылзаалыг утказын (көжүргөн болгаш уjur-уткалыын) тодарадыр, оларның аянында чаа чүүлдүң (көрүштүң) идеязы, үзел-бодалы, сагыш-сеткил илерээшкинниг утка-хөөнүнден, эстетиктиг уjur-утказындан үнелээр;

–чечен чогаалда ажылдап киирген тодаргай тургузугну (композицияны) шилээнин сайгарары (сөзүглелдиң тодаргай кезектерин таарыштыр тургусканы, удур-дедир харылзаалы, оларның композиция тодарадырынга кандыг аргалыг дузалап турары болгаш номчукчуга кандыг эстетиктиг салдарлыг бооп турарын өөренип алыр.

3. Дараазында ажылдарны үре-түңнелдиг чорудар:

–кичээлде өөренип турары чогаалга хамаарыштыр айтырылгарга делгеренгей харыыларны бээр азы чогаалдың чечен делегейин бүрүнү-биле билип турарын, чечен чогаалдың бижиттинген угланыышкынынга (агымынга) болгаш төөгү-культурлуг үеге хамааржырын тодарадып, чогаалдарга улуг эвес рецензияларны боду бижиир;

–чогаалга хамаарыштыр төлевилел ажылдарын кылыр, бодунуң үндезинниг бодалдарының утказын илередип тайылбырлаар кылдыр өөренип алыр. Доозукчу:

–чогаалдың сөзүглелинге төөгү-культура талазы-биле тайылбырбээр (ооң иштинде музейниң, чурт-шинчилел библиотекаларның, төөгүлүг документиленниң дээш о.ө. курлавырларын ажыглаар);

–чечен чогаалды, ооң иштинде чечен чогаал сайзыралының объектиги хоойлуларын болгаш авторнуң онзагай субъектиги шынарларны боттандырып турарын холбаштырып сайгарар;

–чечен чогаалды гуманитарлыг билигге хамаарылгалыг эртемнерни (философия, история, этнопсихология болгаш өске-даа) бүгүталазы-биле холбаалыг сайгарар;

–эпиктиг, шии азы шүлүк чогаалдарының кайы-бирээзиниң (чижээ, кинофильм азы шиижиткен көргүзүг; уран номчулганың бижидилгези; чогаалга хамаарыштыр чуруктар сериязы) утказын илередип тайылбырлаарын билип алыр аргалыг. Доозукчу:

–делегейлитературазындатыва чечен чогаалдың туружу болгаш уjur-утказын;

–амгы үениң чечен чогаалдарының дугайын;

–эң-не билдингир чечен чогаал дугайында бижээн курлавыр, ооң иштинде Интернет четкизи;

–чечен чогаал өөренир эртемде төөгү-культура талазы-биле шинчилээр арга дугайында;

–XIX болгаш XX чүс чылдарда чогаал сайгарар төөгүлүг ажыл-чорудулга дугайында;

–чечен чогаал угланыышкыннарының азы агымнарының эң-не шылгараңгай азы ылгалдыг демдектериниң дугайында;

–литературлуг угланыышкыннар: соцреализм, реализм;

–тыва чечен чогаалдың шылгараңгай чогаалчыларының аттары, оларның чогаалдыкчы намдары, кол чогаалдарның аттары, национал культурада «мөңгө маадырлар» азы ниити маадырлар аттарын билип алыр аргалыг. Чечен чогаал теориязын өөренип тургаш, доозукчу:

–теория билишкиннерин ханы өөренир;

–чогаал сайгарылгазының аргаларын шиңгээткенинден номчукчу дуржулгазы бедик кижиниң иштиги хереглелин тургузарын шиңгээдип алыр.

Төрээн (тыва) чогаал эртемни өөрениринге материал-техниктиг хандырылга коргузуглери

Ооредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити ооредилгенин сорулгаларын кууседиринге чугула херектиг ооредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери санитар

эпидемиологтуг дурумнер болгаш нормаларга дугжуп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

11-ги класска тыва чогаал эртемнин ооренир чуулдери:

Программа: Төрээн (тыва) чогаал эртемин 5–11 класстарга башкылаарынга таарыштыр тургустунган чижек программа (Авторлар Е.Т. Чамзырын, М.А. Күжүгет, Л.Х. Ооржак. Кызыл, 2012 ч.)

Ооредилге ному: Д.С. Куулар Тыва чогаал (Тыва ортумак школанын 11-ги клазынга хрестоматия), Кызыл, ТывНУЧ., 2002.

Немелде литература:

1. А.К.Калзан. Амыдырал болгаш литература. Кызыл: ТывН/Ч, 1980.
2. А.К.Калзан. Озуденин демдектери. Кызыл: ТывН/Ч, 1991.
3. А.К.Калзан. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывН/Ч, 1987.
4. Д.Ч. Сундуп. Тыва улустун аас чогаалын школаларга ооредиринин методиказы. Кызыл: ТывН/Ч, 1992.
5. Е.Т.Танова. Тыванын чогаалчылары: намдар-тоогузу, ажыл-чорудулгазы. Кызыл: ОАО “Тываполиграф”, 2013.
6. Е.Т.Чамзырын. Төрээн чогаалды ооредиринин теориязы болгаш методиказы. Кызыл, ТывКУ, 2005.
7. Кул-тегин. Монге даштын сарыны. Новосибирск: «Наука», 2003.
8. Тыва Республиканын чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000)
9. Тыванын чогаалчылары – Писатели Тувы. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2001)

11- ги класстын тыва чогаал кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы.

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Уези	
			План езугаар	Херек кырында
1.	Кирилде кичээл	1	06.09	
2.	К.К. Кудажи. Намдары, чогаадыкчы ажыл-ижи. «Уйгу чок Улуг-Хем». Бижиттинген тоогузу	1	13.09	
3.	К.К. Кудажи «Уйгу чок Улуг-Хем». Овур-хевирлер.	1	20.09	
4.	КК.Кудажи «Уйгу чок Улуг-Хем»	1	27.09	
5	КК.Кудажи «Уйгу чок Улуг-Хем»	1	04.10	
6.	К.К. Кудажи «Долуманын хуулгаазыны». Шиинин бижиттинген тоогузу	1	11.10	
7	К.К. Кудажи «Долуманын хуулгаазыны» Овур-хевирлери	1	18.10	
8	Чогаал теориязы. Комедия-шии чогаалынын бир хевири	1	25.10	
9	Е.Д.Танова. Намдары, чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.Тоожу «Дошкун чылдарнын чазы». Бижээн тоогузу. Овур-хевирлери	1	08.11	
10.	Е.Д.Танова.Тоожу «Дошкун чылдарнын чазы».	1	15.11	
11.	В.Б. Монгуш. Намдары, чогаадыкчы ажылы. В.Монгуш «Каткы бажы каткан эвес». Чогаал теориязы. Сатира, юмор жанрынын дугайында	1	22.11	
12	С.В. Козлова. Чогаадыкчы ажыл-чорудулгапзы. Шулукутер «Чаражын аар!», «Агы».	1	29.11	
13.	С.В. Козлова «Сыра».	1	06.12	
14.	М.Б. Доржу. Намдары, чогаадыкчы ажылы. «Тыва аъттар»	1	13.12	
15.	А.А. Даржай. Намдары, чогаадыкчы ажылы. «Дазыл»	1	20.12	
16	А.А. Даржай. «Игил ыбызы»	1	27.12	
17	Угаап боданыышкынныг чогаадыг	1	10.01	

18.	А.А. Даржай. «Четкер четкизм»	1	17.01	
19	В.С. Серен-оол Намдары, чогаадыхчы ажыл-чорудулгазы. «Сыгыттын аяны», «Аржааннын аялгазы», «Мээн Тывам»	1	24.01	
20.	Э.Л.Донгак. Намдары, чогаадыхчы ажылы .Роман «Эрги хонаштар». Чогаалды бижээн тоогузу	1	31.01	
21.	Э.Л. Донгак. Роман «Эрги хонаштар»	1	07.02	
22.	М.Б. Кожелдей. «Торээн чурттан ыракка»	1	14.02	
23.	М.Б. Кожелдей. Намдары, ажыл-чорудулгазы. «Торээн чурттан ыракка»	1	21.02	
24.	Тыванын орус дылдыг чогаалчылары	1	28.02	
25	Ш.Д. Куулар Намдары, ажыл-чорудулгазы. «Баглааш». Чогаал теориязы. Чурумалдыг символ	1	07.03	
26	Антон Уержаа (Кужугет Антон Уержаевич). Намдары, чогаадыхчы ажылы. Шуруктер " Ынак-тыр мен», «Хараган», «Хээлер»	1	14.03	
27	М.М. Дуюнгар. Намдары, чогаадыхчы ажылы. «Мочек ирей», «Чалбак-Мыйыс»	1	21.03	
28	Э.Б. Мижит. Намдары, чогаадыхчы ажылы. Шуруктери "Шурукчунун эгези», «Ховаган», «Сээк», «Шыйлашкын», «Ары», «Мергежилге», «Дурбуушкуннун дурумуну»	1	04.04	
29	Э.Б. Мижит «Иенин ынакшылы»	1	11.04	
30.	Амгы тыва шурук чогаалынын сайзыралы	1	18.04	
31.	А.С. Бегзин-оол Намдары, чогаадыхчы ажылы. «Ачам биле Алаш хемим», «Ачам чагыбы», «Философ»	1	25.04	
32.	Амгы тыва литературада херээжен чогаалчылар (допчулал)	1	02.05	
33	Чинанийн Галсан. Чогаадыхчы ажыл-чорудулгазы. «Шыныкбай оглу Чурук-Уваа».	1	16.05	
34.	Чогаадыг	1	23.05	